

Kdo je to filozof jazyka (a jak ho rozeznáme od lingvisty)?

What does it Take to be a Philosopher of Language (and how to Distinguish one from a Linguist)?

Marek Nagy

Pedagogická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové
nagym@post.cz

Abstrakt/Abstract

Příspěvek se zaměřuje na otázky týkající se statusu filozofie na počátku 21. století – její pozice v oblasti lidského poznání a vymezení jejího vztahu ke speciálněvědním oborům. Akcentuje a mapuje ten rozměr filozofie 20. století, který se obrátil k jazyku a inicioval a formuloval debaty o vědní metodologii a o úloze filozofie při stanovování základů vědeckého poznání (tj. jeho filozofického fundamentu). Modelovým příkladem uvedených otázek bude v příspěvku analýza vývoje vztahu mezi tzv. analytickou filozofií jazyka a lingvistikou: bude stručně vymezena jejich (vzájemná) pozice v procesu poznávání lidského jazyka a řeči a zkoumány možnosti stanovení hranice mezi těmito dvěma přístupy. Zároveň bude charakterizována povaha jejich nepochybných kontaktů a budou diskutovány důvody těchto procesů. Na uvedeném základě se pokusíme vymezit prostor pro filozofické zkoumání související s jazykem. Analýza podoby tohoto prostoru by pak měla přinést odpověď na otázku po významu slovního spojení „specificky filozofický přístup a přínos“.

The paper focuses on the questions concerning the status of philosophy at the beginning of the 21st century - its place within the field of human knowledge and the definition of its relationship with special sciences. It stresses and maps out that particular dimension of 20th century philosophy which involves the linguistic turn and initiation and formulation of the methodology of science and the role of philosophy in the establishment of (philosophical) foundations of scientific knowledge. A model example of the aforementioned questions presented in the paper is an analysis of the development of relationship between the so-called analytical philosophy of language and linguistics: their (mutually defined) position in the process of investigation of human language and speech is outlined, the possibilities of drawing a line between the two approaches is investigated. The nature of their contacts (and that there are such contacts is beyond doubt) is characterized and the reasons of these processes are discussed. Based on this groundwork we try to define the space for philosophical investigation related to language. An analysis of what forms this space may take should then result in an answer to the question of what exactly is the meaning of the expression "specifically philosophical approach and its benefits".

1. Úvod

K folklóru každé disciplíny patří, že si její provozovatelé jednou za čas položí otázku po vhodnosti jimi používaných metod, po možných podobách budoucího směřování daného oboru a debatují o cílech, kterých by chtěli dosáhnout. Filozofie v tom nepředstavuje výjimku. To, co ji odlišuje, je cosi „navíc“, dodatečná otázka – snad pouze filozofové se v určitých intervalech zajímají o to, jestli vůbec má smysl jejich obor provozovat, jestli je nějak opodstatnitelná a smysluplně vymežitelná jeho pozice v

oblasti lidského poznání. Čím je filozofie přínosná? V kontextu zjevně panující a stále rostoucí interdisciplinaritě charakterizující vědní prostor počátku 21. století je pochopitelné, že výše uvedené typy otázek jsou kladeny stále častěji.

Svůj příspěvek jsem nazval *Kdo je to filozof jazyka (a jak ho rozeznáme od lingvisty)?* a mojí původní motivací bylo ukázat, proč by lingvistiku měly zajímat otázky, které zajímají filozofy. Tématem mi proto bude prozkoumávání vztahu dvou disciplín, které se věnují jazyku – disciplíny vědecké a disciplíny filozofické. Na tomto základě bych rád zjistil, jestli filozofické zkoumání jazyka vykazuje jistá specifika, která z filozofie dělají samostatnou disciplínu s vlastními otázkami a tématy, na které (třeba zatím) nenacházíme odpověď v lingvistice, a jestli je její poznání pro lingvistiku nějak důležité (věřím, že ano). Bude to tedy pátrání po specificky filozofickém tématu, po specificky filozofickém přístupu a po jeho relevanci vzhledem k otázkám jazykovědy. Moje otázka tak bude jakousi podotázkou otázky týkající se možné úlohy filozofie v období po Bergmannově *linguistic turn*. Pokusím se přitom obhájit své přesvědčení, že filozofie má své nezastupitelné místo při zkoumání fenoménu jazyka, definičního pojmu a předmětu lingvistiky, a že by lingvistice neměly být lhostejná témata filozofie jazyka, že by dokonce měla čerpat z filozofie jazyka jako cenného zdroje inspirace.

Věřím, že otázky po budoucích podobách lingvistiky a filozofie a jejich úloze při poznávání jazyka jsou důležité pro oba zmíněné obory, protože jsou základním kamenem při formulování jejich programů. Zkoumání vztahu k jiným oborům provází lingvistiku od jejích těžko určitelných počátků, téma „rozpuštělnosti“ filozofie ve speciálních vědách je mimořádně aktuálním filozofickým tématem.

Jaroslav Peregrin v jedné ze svých statí tvrdí, že rozeznat filozofa jazyka od lingvisty je dnes už jen těžko možné. Samozřejmě závisí na typu filozofa (nejspíš to nemyslel paušálně), i když možná by se dala najít opora i pro tvrzení, že celá filozofie byla a je vlastně „jen“ textovou kritikou. Toto zajímavé a netriviální tvrzení se přitom opírá o historickou zkušenost s vývojem filozofie a jazykovědy ve 20. století. Základní otázky tedy můžeme postavit zhruba takto:

- Jaký je vztah mezi filozofií jazyka a jazykovědou a jak jsou jedna pro druhou využitelné?
- Co to tedy znamená „dělat“ filozofii jazyka?
- V případě, že filozof jazyka provozuje lingvistiku nebo lingvista filozofii jazyka, je možné - spíš hypoteticky – považovat tyto obory za totožné (nebo převoditelné)?
- Mohlo by to v extrémním případě znamenat, že filozofie jazyka je lingvistikou, nebo její součástí, tj. že něco takového, jako je samostatný obor filozofie – minimálně pro jazykovědce – už není třeba?

Anebo jinak:

- Nepřenáší se řešení filozofických problémů neodvratně do kompetence vědy?

- Je na otázkách, které si filozofové kladou v souvislosti s jazykem, ještě vůbec něco specificky filozofického (a měli by lingvisté filozofům jazyka naslouchat)?
- Nenajdeme odpověď na problémy filozofů jazyka v lingvistice?
- Do jaké míry je možné filozofii jazyka redukovat na metodologii lingvistiky a nabízí se něco jako alternativa k této redukci?

2. Filozofie jazyka v dějinách myšlení o jazyce

2.1. Nesnáze a problémy hranic věd o jazyce

Jazyk je v současné době předmětem výzkumu mnoha vědních disciplín jednak z důvodu mezioborových tendencí moderní vědy, jednak z důvodů jeho postavení mezi centrálními pojmy vymezujícími pozici člověka ve světě. Rozvíjí se obory jako psycholingvistika, neurolingvistika, kognitivní lingvistika, sociolingvistika a mnoho dalších lingvistik a situace začíná být značně nepřehledná. Proto při náčrtu současné situace ve vztahu mezi filozofií a (obecně pojímanou) lingvistikou může pomoci připomenutí si, jak se zájem o jazyk vyvíjel v průběhu dějin lidského poznání. Poslouží jako připomínka faktu, že současné vědní obory stavěly své základy na filozofii a že v případě jazykovědy – jak ukazuje přesvědčivě G. Lakoff¹⁰ – tomu není jinak.

Pro každý obor – filozofii a lingvistiku podle mého nevyjímaje – je důležitá kontinuita otázek, témat a stanovených cílů. Je možné doložit dlouhé dějiny vzájemné interakce mezi filozofií a tím, co dnes nazýváme speciálními vědami, což bylo do značné míry způsobeno povahou „organizace“ lidského vědění. Specifické je v tomto ohledu snad až 19. století, kdy se však začaly pozice filozofie a lingvistiky ostřeji oddělovat, což byl parciální důsledek obecnějšího procesu formování samostatných vědních oborů, nejen lingvistiky (která však zůstala v čilém kontaktu např. s přírodovědou). Ve 20. století se pak cesty filozofie a lingvistiky začaly opět významně přibližovat, což může být výrazem jiného obecného procesu, tentokrát týkajícího se využívání poznatků jedné disciplíny v disciplíně druhé, ale možná daleko závažněji výrazem procesu šířeji pojímaného obratu k jazyku (jak o něm hovoří Stanislav Hubík).¹¹ Procesu primárně multioborového, s celospolečenským dopadem – genezi postmoderny na základě obratu k jazyku, resp. ke komunikaci.

2. 2. Historický vývoj

Jak bylo naznačeno výše a jak se pokusím ukázat dále při stručných zmínkách o genezi lingvistiky, otázky týkající se jazyka se proplétaly s otázkami filozofickými, resp. od počátků filozofie byly její integrální součástí.

¹⁰ Lakoff (2006).

¹¹ Hubík (1994).

Není přehnané tvrdit, že antická filozofie v mnohém přispěla k poznávání toho, co je dnes standardní součástí lingvistické práce (a do jisté míry tak pomáhala budovat základy lingvistiky se všemi riziky, která na sobě základní kameny čehokoliv nesou). Začneme-li pročitat spisy antických filozofů, nalezneme v nich mnoho pasáží, které se z různých důvodů dotýkají problematiky jazyka. Vzhledem k historickému kontextu „organizace“ vědění a poznání je to pochopitelné a demonstruje to obecnou představu o filozofii jako zřídle později se osamostatnivších vědních oborů. Antický zájem o jazyk měl mnoho důvodů a podob – otázky jazyka představovaly podstatné a významné téma tehdejších „vědeckých“ debat. V antice vznikají první evropské pokusy o popis gramatiky jazyka, tedy toho, co odpovídá nejlépe klasické představě o náplni jazykovědy, ale položit nějakou ostrou hranici mezi filozofa jazyka a „lingvistu“ se nezdá být nijak zvlášť snadné (v této souvislosti stojí za to připomenout Benvenistovu poznámku, že Aristotelovy kategorie jsou vlastně kategoriemi řecké gramatiky!).¹² Už samotná terminologie zahrnující výrazy *onoma* nebo *logos* stojí svými významy na pomezí různých oblastí lidského poznání. Jazyku z hlediska praktického i teoretického se věnují sofisté, které zajímají (jako ostatně celou následující filozofickou tradici) především otázky významu a pravdivosti spojené s tzv. výměrem pojmu (tedy otázky sémantické a argumentační). Antická filozofie vybudovala základní aparát pro analýzy soudu (majícího podobu výroku/věty), věnovala se analýze zvukové roviny jazyka, otázkám etymologickým, problematice významu, slovnědruhovému problematice apod., zároveň však propracovává otázky, které vtahují jazyk do širšího kontextu překračujícího ambice segmentace a klasifikace. Objevujeme otázky po povaze a struktuře jazykového znaku (u Platóna, Aristotela i u stoiků), otázky týkající se pravdivosti jazykových útvarů, vztahu mezi jazykovým výrazem, lidským myšlením a mimojazykovou skutečností apod. Pro uvědomění si podstatné a komplexní úlohy jazyka je dobré připomenout, že nacházíme-li u Platónova Sokrata jako základní metodu filozofování metodu pojmové analýzy, pak se setkáváme v podstatě s uplatněním filozofie jako textové kritiky, jejíž účel můžeme interpretovat například jako snahu o pojmové zpřesnění užívaných výrazů nebo jako výraz uvědomování si dynamické, neuzavřené povahy jazyka a jeho významů a vlivu jazyka na naše rozumění světu. Už pod vlivem četby textů antických filozofů se nezdá nepřipadnou hypotéza, že celé dějiny filozofie jsou vlastně dějinami filozofie jazyka pojímané jako projekt konstrukce dalších a dalších jazyků, které by na základě své významové struktury umožňovaly eliminovat něco jako problém nebo (zdánlivě neřešitelnou) otázku.¹³

Závažnost a přínos středověké filozofie k poznání jazyka vystihuje podle mého tvrzení, jehož autorem je zakladatel moderní sémiotické tradice Charles S. Peirce. Ten poznamenal něco v tom smyslu, že kdyby renesance a období následující paušálně neodmítaly výdobytky středověkého myšlení, byla by dnes věda o znaku mnohem dál.

Středověký filozofický příspěvek k poznání jazyka se týká především problematiky (jazykového) znaku, a to nejen na úrovni slova, ale i na úrovni výroků a celých sylogismů. Významná témata, která filozofové jazyka (v jejich vlastní

¹² Benveniste (1966). Zde dle Peregrin (1999).

¹³ Podrobněji v Rorty (2002, s. 117-144) a Rorty (2002, s. 128-142).

terminologii logikové) období logiky modernorum řešili,¹⁴ nezahrnovala pouze známý – a důležitý – problém povahy obecných termínů (tzv. spor o univerzálie). Týkala se také například nauky proprietas terminorum (jakým způsobem termíny, které stojí ve větě, označují – téma supozice), problému synkategorematických, sophismat apod. Ve spisech Viléma Ockhama nalezneme kapitoly týkající se konkrétních a abstraktních termínů, kategorematických a synkategorematických termínů, popisu, subjektu a predikátu, jednoznačných a mnohoznačných termínů apod. Logická analýza jazyka, prováděná kvůli naplnění „nástrojové“ funkce logiky v oblasti lidského poznání, se stává v podstatě sémantickou analýzou i s důsledky, které bychom mohli z dnešního hlediska chápat jako uvědomování si rozdílu mezi gramatickou a logicko-sémantickou strukturou jednotlivých výroků přirozeného jazyka. Už nástup karolínské renesance znamenal počátky mimořádně plodného prolnutí tehdejší podoby jazykovědy (inspirované Prisciánovými spisy), s logikou a filozofií, vrcholící v gramatikách tzv. modistů (např. Tomáš z Erfurtu). V této čilé interakci vzniká to, co známe pod názvem spekulativní gramatika, která zejména ve 13. století na čas odstavila klasickou deskriptivní gramatiku latiny takřkajíc na druhou kolej.¹⁵ A tím se samozřejmě ani zdaleka nevyčerpává přínos středověké filozofie k poznání jazyka, protože dosah tehdejších analýz jednak opět zapojoval otázky jazyka do širšího kontextu, jednak spoluutvářel podobu tehdejší „lingvistiky“.

Změna paradigmatu filozofie podnícená zaměřením se na otázky epistemologické, která dala vzniknout tzv. novověké (descartovské) filozofii, měla pochopitelně následky pro filozofické zkoumání jazyka. Dané období už disponovalo poměrně velkým počtem spisů, které bychom mohli zařadit do deskriptivní, klasické lingvistické tradice. Práce se přitom nesoustředily pouze na gramatickou analýzu latiny, vznikaly gramatiky moderních jazyků i jazyků exotických a zahrnovaly témata z oblasti zvukové stránky jazyka, srovnávací lingvistiky a komparatistiky, zvláště oblíbeným tématem byl zejména v 18. století původ přirozených jazyků. Z hlediska filozofie jazyka stojí za to vyzdvihnout ty práce, které nějak odrážely a do zkoumání jazyka promítaly základní téma tehdejších filozofických debat, téma racionalistického a empirického přístupu k lidskému poznání. Paradigmatickými příklady může být port-royalská mluvnice vystavěná koncepčně na karteziánském základě, tehdejší podobě logiky (odlišné od předchozí tradice)¹⁶ a budující lingvistickou teorii z metodologických univerzalistických východisek pojímajících jazyk nikoliv jako v sobě uzavřený soběstačný jev, ale jako podstatný příspěvek k našemu fungování ve světě a rozumění. Z koncepčního hlediska byly budovány s nárokem na obecnou platnost, což vydělovalo tento přístup z množiny popisů jednotlivých jazyků a potvrzovalo filozofickou ambici autorů. Tyto gramatiky byly ve své době (i ve stoletích následujících!) velmi vlivné a ve druhé polovině 20. století se k port-royalské gramatice přihlásil i Noam Chomsky.¹⁷

¹⁴ Spade (2002).

¹⁵ Maieru (1994).

¹⁶ K otázkám vývoje specifických představ o podobách a funkcích logiky viz např. Tugendhat a Wolf (1997).

¹⁷ Byť toto přihlášení vzbudilo značné kontroverze.

Z podobně racionalistického hlediska přistupoval k filozofickému zkoumání jazyka i Gottfried Leibniz, jehož práce skvěle reprezentuje také oblíbenou problematiku možnosti konstrukce umělých, a hlavně dokonalejších jazyků, než jakými jsou naše stávající jazyky přirozené. Tato svébytná kapitola ve zkoumání jazyka má mnoho podkapitol odlišujících jednotlivé badatele (Wilkins, Dalgarno) ve východiscích i podobách jejich konstruktů, ale sdružuje je pohled na funkce jazyka a vědomí vztaženosti podstatných otázek po jazyce k otázkám po povaze poznání, člověka a světa.¹⁸ Vkladem vloženým do hry o poznání jazyka ze strany empirismu může pak být práce Johna Locka nebo spisy Condillacovy. Locke se ve svém pojednání o lidském rozumu věnuje jednak tématům klasickým (abstraktní a konkrétní termíny, slovní druhy), jednak problematice komunikace v souvislosti s teorií významu, otázkám nabývání jazyka a jeho spolehlivosti, tedy tématům, které definují toto epistemologicky motivované poznávání povahy přirozeného jazyka.¹⁹

Kontinuitu výše uvedených témat můžeme nalézt ve filozofii jazyka i ve století devatenáctém (např. u Johna Stuarta Milla), toto období je však – jak bylo naznačeno výše – v jistém ohledu týkajícím se vztahu mezi filozofií a lingvistikou specifické. Počátky moderní lingvistiky klade lingvistická historiografie do 19. století, kdy se setkáváme s větším zájmem lingvistů o „vědeckost“ (exaktnost) vlastních metod, přísnějšími nároky na metodologii a obecně řečeno něčím, jako je program výzkumu (celý proces má pochopitelně sociokulturní pozadí související s rozvojem univerzit a systému vzdělávání obecně).²⁰ V tomto období začíná podle mého lingvistika filozofii v jistém smyslu opouštět, protože téměř systematicky odmítá spojovat své otázky s těmi filozofickými, začíná se vůči filozofii vědomě vymezovat. Proces výrazného osamostatnění lingvistiky, odmítnutí filozofické spekulace apod. má své kořeny pravděpodobně jednak v nedůvěře k podobám a otázkám tehdejší filozofické produkce, jednak ve významném vlivu pozitivistické vědecké orientace tehdy se formující lingvistiky. Přitom je zjevné, že lingvistika si mnohé z filozofických otázek – vzhledem k výše řečenému – nese s sebou jako doklad dlouhé symbiózy mezi filozofií a vědou obecně. Tyto pojmy se pak v horším případě staly prostě neanalyzovanými předpoklady lingvistického přístupu, v tom lepším – a výjimečném – stimulovaly myšlení o podobách a východiscích lingvistiky. Důkazy pochopitelně nacházíme na každém kroku.

¹⁸ Toto téma můžeme nalézt už v Platónově dialogu *Kratylos* a pomáhá nám uvědomit si některé ze základních vlastností přirozených jazyků (dvojitá artikulace, problém ostrosti hranic významů atp.)

¹⁹ Paradigmatičnost Lockova přístupu potvrzuje i ve filozofii používaný termín *lockovská teorie významu*. Viz např. Marvan a Hvorecký (2007, s. 116).

²⁰ Podrobněji viz Morpurgo Davies (1992, s. 1-13).

3. Situace ve 20. století

Období 20. století je pro vývoj vztahu lingvistiky a filozofie v jistém smyslu klíčové. Je to období tzv. *linguistic turn* (*linguistic*, nikoliv *language*!). Lingvistika se vyprofilovala jako moderní svébytná věda s konkurenčními metodologiemi a výraznými paradigmaty. Zejména ve druhé polovině 20. století pak – po určitém izolacionismu – přijala mnohé poznatky vzniklé (možná jako vedlejší produkt) v oblasti tzv. analytické filozofie a na jejich základě začala řešit problémy, které doposud stály mimo její zájem nebo nástrojové možnosti. Nejvýrazněji se tato tendence projevuje v oblasti sémantiky (konstrukce sémantických modelů, tj. zapojení postupů logické sémantiky do lingvistiky a jejího pojetí sémantiky) a umělé inteligence jako projektu kognitivní vědy. Jakýmsi „převrácením rolí“ jsou pak současné snahy některých lingvistů z oblasti tzv. kognitivní lingvistiky budovat filozofické koncepty z jazykovědného základu, tj. navrhopat na základě jazykovědné analýzy odpovědi na otázky, které známe především z oblasti filozofie. V jejich pojetí se tak lingvistika stává opravdu integrující vědou o jazyce.

S ohledem na náš záměr se situace v samotné filozofii jeví jako neméně zajímavá. Jestliže jsme doposud hovořili o filozofii jazyka v blíže nespecifikovaném smyslu (zhruba jako o filozofii, pro kterou představuje jazyk předmět otázek spojených s jinými filozofickými tématy), 20. století se stává stoletím filozofického obratu k jazyku v několika specifických významech. John Searle charakterizoval tuto (minimálně) dvojí podobu rozlišením mezi *philosophy of language* a *linguistic philosophy*.²¹

Původním záměrem *linguistic turn* bylo vybudovat novou (zásadně odlišnou) filozofii na základě rozkladu dosavadní filozofické tradice (nejspíš ne kompletní) pomocí jazykové analýzy.²² Primárním předmětem zájmu se staly dosavadní filozofické problémy pojímané jako problémy jazyka, v němž jsou formulovány. A ty měly odejít ze scény jako problémy vyřešené buď konstruováním dokonalejších jazyků (v nichž by ztratily ony filozofické problémy punc enigmatické filozofičnosti) nebo porozuměním přirozenému jazyku a odhalením, že filozofická podstata problému spočívá ve zneužití přirozených jazyků. V rámci pozitivního přínosu navíc přibyl aspekt metodologický jako podklad pro budování nového nemetafyzicky založeného poznání skutečnosti (nová filozofie pojatá jako metodologie vědeckého poznání). Základní rozdělení filozofie obratu k jazyku by mohlo mít (vzhledem k lingvistice) následující podobu.

1. Konstrukce ideálních jazyků (jazykovědná a logická aktivita založená na principu analýzy a na následném konstruování dokonalého jazyka – ve vztahu k jazyku přirozenému)
2. Porozumění přirozeným jazykům (jazykovědná a logická aktivita založená na analýze přirozených jazyků)

²¹ Searle (1969, s. 3-4).

²² Jedná se pochopitelně o značné zjednodušení, vyzdvihující pouze jeden z aspektů (a vázaný pouze na určitou skupinu filozofů). Přesto se domníváme, že se jedná o aspekt podstatný a s únosnou charakterizační adekvátností.

3. Metodologie

1. obecná – vymezující vědecké poznání
2. specificky lingvistická (je metodologie/reflexe oboru jeho součástí?)

V souvislosti s výše uvedeným se poté úkol odpovědět na otázku, kdo je to filozof jazyka (a proč bychom ho měli potřebovat), může zdát být tak trochu úkolem z oblasti historie a sociologie vědění. Nabízí se nám tyto dvě idealizované možnosti (vzhledem k tématu):

1. filozofie jako lingvistika – konstrukce i porozumění = v praxi lingvistika, sémantika jako empirická disciplína – filozof je téměř k nerozeznání od lingvisty
2. filozofie jako filozofie – filozofa od lingvisty něco přeci jen odlišuje

Pokud chceme obhájit tezi, že existují specificky filozofické problémy jazyka, pak je nejspíš nutné uvést filozofickou otázku po jazyce a vysvětlit, čím se její zodpovídání liší od odpovědi lingvistické. Úkolem je najít takové filozofické otázky týkající se jazyka a zdůvodnit jejich filozofičnost. A zkusit nalézt důvod, proč není dobré považovat je za otázky jednotlivých věd.

Jak bude vypadat taková filozofická otázka týkající se jazyka?

1) V souladu s výše uvedeným, se můžeme například spokojit s tím, že filozofická bude ta otázka související s jazykem, která nějak navazuje na již existující otázky, jež položila dosavadní filozofie (a které jsou považovány za otázky tradičně filozofické) – kritérium kontinuity oboru (což je nezanedbatelná věc pro vymezení oboru),

2) nebo budeme důraznější a budeme předpokládat, že taková otázka musí mít nějakou vlastnost, kterou jsme připraveni vyhlásit za definiční pro filozofickou otázku (a nemusí být nutně obsažena v tradičních otázkách) – kritérium specifičnosti (je nutno brát v úvahu časovost poznání, tedy i filozofie).

Pokud budeme mít štěstí, zjistíme, že filozofická otázka našťastí vyhovuje oběma výše uvedeným možnostem, tj. definice odpovídá tradici.

4. Proč byla filozofie obratu k jazyku vlastně příspěvkem k lingvistice

Rozbor dvou výše naznačených podob linguistic turn podal podrobně Rorty ve své předmluvě ke známému a slavnému sborníku mapujícímu obrat k jazyku,²³ takže nebudu opakovat jeho analýzy a argumenty, pouze zkusím naznačit jejich souvislost s cílem mého příspěvku.

1) Domnívám se, že rozpor mezi přístupem konstruktivistickým a postupem založeným na porozumění není možná tak ostrý, jak se na první pohled jeví (ani jeden navíc neobsahuje bezproblémové předpoklady), a

²³ Rorty (2002, s. 117-144) a Rorty (2002, s. 128-142).

2) oba spojuje fakt, že filozofie se v těchto fázích stala v podstatě explicitně jazykovědnou kritikou aplikovanou na výroky filozofie.

Jestliže rozpustit tradiční filozofické problémy znamená v případě filozofa přirozeného jazyka vypracovat kvalitnější lingvistickou analýzu našich jazyků, která by problém odstranila poukazem na nepochopení fungování jazyka (lingvisticky zdůvodněné), a v případě filozofa ideálního jazyka by dosažení daného cíle znamenalo nějaký kvalitnější jazyk sestrojít, oba provozují aplikovanou lingvistiku, tj. se ve své činnosti de facto opírají o sémantiku, jeden z opomíjených, přesto nepochybných oborů lingvistiky (k níž přispívají např. tím, že pomáhají budovat netriviální modely). Nesmíme zapomenout, že v obou případech bude sice cílem zrušení nutnosti řešit filozofické problémy, tj. filozofovat, ale objektem porozumění bude jazyk a metodou analýza jazyka.

Domnívám se, že pokud se uchýlíme k řešení filozofických problémů pomocí analýzy jazyka, případně začneme technicky propracovávat parciální oblast jazyka – a centrálním pojmem filozofie jazyka se stal pojem významu – začínáme provozovat lingvistiku (svým způsobem aplikovanou, vlastně parciální). To platí pro oba přístupy. Logickou sémantiku chápu jako nástroj lingvistiky v oblasti sémantiky – představuje desambiguaci pomocí přepisu z jazyka, který zřetelně neexplikuje jistý typ rozdílů, do metajazyka, který tyto rozdíly explikuje na základě dostatečně analýzy objektového jazyka. V souhlasu se Searlovým rozlišením *philosophy of language* a *linguistic philosophy* je možné vidět oba procesy jako vzájemně související a závislé. Je ale sporné, jestli potom má ještě smysl hovořit v případě lingvistické filozofie o filozofii. Jejím cílem je spíš zrušit filozofii pomocí jazykovědné analýzy.

Smyslem tohoto krátkého exkurzu nebylo tvrdit, že neexistují stále specificky filozofické otázky jazyka a přístupy k jeho zkoumání (pokusím se je ukázat v následující pasáži), ale předložit takový obrázek, který ukazuje, že pokud je prostředkem řešení filozofických problémů analýza jazyka, znamená to, že se přesouváme na půdu (jakkoliv sofistickované) jazykovědy. Praktické výstupy mnoha filozofů jazyka tuto domněnku – podle mého – navíc podporují (práce Davidsona, Tichého nebo Montagueho na analýze angličtiny jsou v podstatě jazykovědnými analýzami).

5. Proč má pro vědu jakou je lingvistika filozofie smysl a svébytnost:

Navzdory výše uvedenému se domnívám, že filozofie jako svébytná disciplína má v současné době stále své nezastupitelné místo při poznávání jazyka. Důvodem mého přesvědčení je nepříjemné zjištění, že navzdory svému poslání se lingvistika ve většině případů nesažila přinést komplexní charakteristiku jazyka v celku a ve vztahu k člověku a světu. Tato situace se sice v posledních letech mění, ale řádné naplnění takové funkce se mi zatím zdá být v nedohlednu. Přinejmenším spornou zůstává otázka, zda-li úvahy o jazykovědné metodologii považovat za úvahy filozofické, nebo je chápat jako přirozený sebeopravný proces jakékoliv vědy motivovaný kontaktem s empirií a s

pragmaticky motivovanými cíli výzkumu. Co ale zůstává bez pochyby, je fakt, že stále existuje mnoho otázek, které jazykověda prostě odmítá řešit, pojímá je jako vyřešené, jako ad hoc přijatá východiska svých teorií, nebo je považuje za zřejmé a nepovažuje za nutné je tematizovat. Lingvistice bude tedy filozofie prospěšná v té svojí specifické podobě, kterou lingvistika v mnohém postrádá – jako komplexní teorie předpokladů jazyka a komunikace jakožto jazykového chování. V programech podobných těm, které navrhol Rorty (konstrukční charakter filozofie jazyka zahrnutý pod bodem 6 a reprezentovaný strawsonovským přístupem)²⁴ nebo realizovali W. V. O. Quine či Donald Davidson, a kterým rozumím jako programům komplexní teorie jazyka ve vztahu k lidskému poznání a přesvědčeních o světě se podle mého názoru filozofie přibližuje programům sémiotiky spíš než dosavadní lingvistiky. Věnuje se totiž otázkám, které se dotýkají fundamentu/statusu jazyka a komunikace a na které lingvistika stále neodpovídá. Těžko říct, jestli je spravedlivé lingvistiku za tento stav obviňovat tak, jak to učinil Pavel Tichý ve svém „skandálním“ článku,²⁵ každopádně zde zjevně existuje prostor, který si rezervuje výkladový aparát, jemuž se pro jeho svébytnost stále vyplatí říkat filozofie jazyka (a v posledních desetiletích rozšířený o otázky spojené s pojmem myslí). A tento aparát si klade otázky typu:

- Ovlivňuje jazyk naše pojmání světa?
- Je jazyk závojem mysli, nebo je transparentní?
- Jaký je vztah lidského jazyka k jiným komunikačním systémům?
- Jak je jazyk přítomen v lidské mysli?
- Jaký je vztah jazyka a jiných znakových prostředků?
- Co je to vlastně metafora a jak funguje?
- Jaká je povaha jazykových pravidel
- Kde mají taková pravidla původ?
- Jaké principy umožňují naše rozumění významu?
- Co všechno konstruuje význam promluvy?
- Co všechno (jestli vůbec něco) musíme sdílet, abychom si rozuměli?

Považuji za poctivé přiznat, že jistou nadějí je možné spatřovat v oblasti kognitivní vědy, která se snaží najít nějakou integrující bázi pro propojení kognitivní neuropsychologie, lingvistiky a dalších věd a která právě v součinnosti s filozofií jazyka a filozofií mysli pomáhá nacházet empirické metody a podklady pro výzkum, který stále ještě nejlépe spravuje filozofie. Bylo by podle mě pošetilé předpokládat, že všechny ty zajímavé filozofické teorie o povaze skutečnosti a možnostech našeho poznání vztahených k lidskému jazyku by měly být absolutně mylné a neúčinné. To, že je vždy můžeme vztáhnout k nějaké empirické vědě a poměřovat tak jejich kompatibilitu není požadavek, který by byl ani nový, ani překvapivý.

²⁴ Rorty (2002, s. 136).

²⁵ Tichý (1992, s. 70-80).

Myslím, že není rozumné připisovat filozofii status jakési supervědy nebo supervizora vědy. Zdá se, že ji prostě zajímají otázky, které ostatní oblasti lidského vědění nečiní předmětem svého zájmu a považují je za provizorní východiska/entity svých teorií apod. Ve vztahu k vědě je tedy filozofickou většinou otázka po vymezení základních pojmů dané vědy (například v kontextu jiných věd nebo existujících filozofických konceptů), případně po jejich ontologickém statusu. Prozkoumávání základních pojmů věd však nečiní z filozofie žádnou nadřazenou disciplínu, ale vhodnou součást našeho komplikovaného společensky založeného systému poznání. Zdá se mi rozumné vnímat filozofii jako proces prověřování koherence a smysluplnosti v souboru našich přesvědčení a výroků o skutečnosti jako celku, sebe samu nevyjímaje. Vzhledem ke své povaze může filozofie fungovat jako spojovník mezi vědou a naším všedním pojetím skutečnosti. Není možné ji vyjmout ze stále se sebeopravujícího procesu lidského poznání, může ale jako analyzátorka pojmů pomáhat rozplétat uzly, které sama pomáhala sukovat. Jako pojmová zakladatelka mnoha vědních oborů by měla znovu prozkoumávat pojmy, které přibalila těmto vědám na cestu, měla by se neustále pohybovat kolem dvou bodů, a to je laická představa o světě versus představa vědecká. Jazyk jako velká centrálně neřízená a spontánně vznikající konstrukce sloužící pro vyjádření našeho rozumění skutečnosti se utváří v procesu vývoje od laických teorií, z nichž rostou sofistikované konstrukce, jež ale mnohdy neprověřují své základy. Tady se stále nabízí filozofii prostor uplatnění.

O poznání není možné uvažovat nečasově, protože jeho povaha je procesuální. Mnohé otázky, které si kladli filozofové a které jsme si zvykli považovat za filozofické, s rozvojem vědy přešly do jiných oborů, které je začaly zkoumat svými metodami a začaly na ně odpovídat svými jazyky. Situace tak mnohdy opravdu dospěla do stádia, které vtipně vystihl svým bonmotem E. Bach.²⁶ Mnoho otázek ale stále zůstává v rukou filozofů.

6. Závěry

Pokud mám tedy shrnout stručně odpověď na otázku položenou v názvu mého příspěvku, úloha filozofie jazyka tak v současné době spočívá v integrujícím charakteru její činnosti – v budování komplexních modelů jazykového chování neuzavírajících se v rámci jedné disciplíny. Naplňuje tak v nové formě svou starou ambici po celkovosti svých tvrzení. Stále sdružuje otázky, které ostatní vědy považují za příliš komplexní nebo ty, na které nenachází vědy o jazyce ve svých modelech místo. Vzhledem k vývoji vědy na mnohé z těchto otázek časem najdeme v různých vědách odpovědi, případně budeme budovat komplexnější vědní obory na způsob kognitivní vědy. Filozofie je především zkoumáním pojmů (je tedy podle mého názoru od počátku filozofií jazyka ve

²⁶ „I've puzzled for a long time about what the difference is between certain kinds of philosophy and certain kinds of linguistics and finally decided that the main difference lies in whether you're embarrassed about not knowing about a paper in 'Linguistic Inquiry' or the 'Journal of Philosophy'“. In Bach (1986, s. 573-595). Zde dle Peregrin (1998, s. 245-264).

smyslu jazykové analýzy) a tato úloha jí nepřestane připadat ani dnes a věřím, že ani nikdy v budoucnosti. Je komplementárním doplněním touhy po stabilitě vědění utvářející z vědění proces, nikoliv stav. A prozkoumáváním našich pojmů, z nichž budujeme jazykové lešení pro rozumění světu, bude pomáhat naše rozumění rozvíjet.

Filozofa jazyka tak můžeme charakterizovat ve shodě s Aristotelovými vymezením filozofa jako někoho, kdo nabízí nejhlubší vhled do souvislostí skutečnosti, úlohu jazyka nevyjímaje. Změnilo se nejspíš mnohé, ale toto podle mého názoru zůstalo.

Literatura

- Bach, E. (1986): "Natural Language Metaphysics." In *Logic, Methodology, and Philosophy of Science VII*, eds. R. Barcan Marcus, G.J.W. Dorn a P. Weingartner, North Holland, Amsterdam et al, 1986, s. 573-595.
- Benveniste, E. (1966): *Problemes de Linguistique générale*. Paris.
- Hubík, S. (1994): *K postmodernismu obratem k jazyku*. Albert, Boskovice.
- Kořátko, P. (2006): "Psychologické pojmy v současné analytické filosofii jazyka." In *Schizma filosofie 20. století*, eds. M. Nitsche, P. Sousedík, M. Šimsa, Filosofia, Praha, s. 243-267.
- Lakoff, G. (2006): *Ženy, oheň a nebezpečné věci*. Triáda, Praha.
- Maieru, A.(1994): "The grammar of the Modistae." In *History of Linguistics. Volume II. Classical and Medieval Linguistics*, Longman, New York.
- Marvan, T. a Hvorecký, J. eds. (2007): *Základní pojmy filosofie jazyka a mysli*. O. P. S., Nymburk.
- Morpurgo Davies. A. (1992): *History of Linguistics. Volume IV. Nineteenth-Century Linguistics*. Longman, New York.
- Peregrin, J.(1998): "Linguistics and Philosophy." *Theoretical Linguistics* (25): 245-264.
- Peregrin, J.(1992): *Význam a struktura*. OIKOYMENH, Praha.
- Rorty, R.(2002): "Metafilozofické nesnáze filozofie jazyka." *Aluze* (1): 117-144.
- Rorty, R. (2002): "Metafilozofické nesnáze filozofie jazyka." *Aluze* (2): 128-142.
- Searle, J.(1969): *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press, New York.
- Spade, P. V.(2002): "Thoughts." In *Word and Things. An Introduction to Late Mediaeval Logic and Semantic Theory*. [online], [cit. 2004-12-4]. Dostupné na WWW: <http://pvspace.com/Logic/docs/thoughts1_1a.pdf>.
- Tichý, P. (1992): "Scandal of Linguistics." *From the Logical Point of View* (1): 70-80.
- Tugendhat, E. a Wolf, Ch. (1997): *Logicko-sémantická propedeutika*. Rezek, Praha.